

УЧИЛИЩА ДЛЯ МАЙБУТНІХ КАНЦЕЛЯРИСТІВ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ПОЯВА, ПЕРСОНАЛ ТА УЧНІВСЬКИЙ КОНТИНГЕНТ

Дегтярьов С.І., доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії Сумського державного університету
(Україна)

Для Російської імперії першої половини ХІХ століття характерний бурхливий розвиток бюрократичного апарату. Його структура ускладнилася, виникла спеціалізація бюрократії залежно від покладених функцій. Кількість різних установ, починаючи з нижчих інстанцій і закінчуючи вищими, різко зросла. У цей час гостро стояла і проблема кадрового наповнення цих установ. Підібрати кандидатів на заміщення посад середньої і вищої ланки було не завжди легко, але все ж це завдання держава вирішувала відносно успішно. Значно складніше було наповнити державні установи «технічним» персоналом – нижчими посадовими особами, до яких відносилися канцелярські службовці: писарі, копіїсти, архіваріуси, письмоводителі. Кожна установа потребувала достатньо великої кількості таких чиновників. Але такі посади не завжди було легко заповнити навіть за наявності бажаючих їх обійняти, оскільки кандидат повинен був володіти навичками діловодства, вміти правильно складати різні документи тощо.

Протягом майже всього ХVІІІ століття такі навички були актуальні меншою мірою. Достатньо було вміти писати (у тому числі каліграфічно). Цього було достатньо і певний час після адміністративних реформ останньої чверті ХVІІІ століття. Специфіка питань, що знаходилися у віданні тих чи інших державних відомств, ускладнення бюрократичних функцій значною мірою ускладнили правила складання і ведення документації та, як наслідок, підвищили вимоги до професійних навичок чиновників, які обіймали канцелярські посади.

З метою забезпечити чисельні державні установи різного рівня належним чином навченими канцелярськими службовцями у першій половині ХІХ століття в Російській імперії починають створюватися спеціальні навчальні заклади. Про деякі з них ми вже писали у своїх попередніх роботах [1, с. 102-190; 10, с. 11-18]. Пропоновану розвідку ми присвяtimo спеціальним училищам для дітей канцелярських службовців. Головним джерелом для її написання стали нормативні акти з другого зібрання «Полного собрания законов Российской империи».

14 жовтня 1827 року був виданий іменний імператорський указ «О канцелярских служителях гражданского ведомства» [2, с. 895-897]. Крім всього іншого, у ньому було зафіксоване розуміння необхідності професійної підготовки кандидатів на канцелярські посади. Вже менше ніж через рік (16 лютого 1828 року) імператором був затверджений «Устав училищ для детей канцелярских служителей», який і завершив юридичне оформлення такого типу навчальних закладів, як училища для дітей канцелярських службовців [3].

Ці заклади підпорядковувалися головному відомству Міністерства внутрішніх справ, але головний нагляд над навчальним процесом покладался на Міністерство народної освіти. На місцевому рівні училища для канцелярських

службовців повинні були знаходитися у віданні Приказів суспільного нагляду й утримувалися за їхній же рахунок. Училища були трикласними, але навчання в них продовжувалося шість років (по два роки в кожному класі).

На момент затвердження Статуту училищ для канцелярських службовців такий навчальний заклад вже функціонував у Рязанській губернії. Передбачалося відкриття ще 10 таких училищ у різних містах імперії: Архангельськ, Астрахань, Вороніж, Кишинів, Нижній Новгород, Орел, Перм, Псков, Херсон, Ярославль. Ці училища повинні були готувати кадри для канцелярських посад у 20-ти губерніях та 2-х областях Російської імперії. Починаючи з цього часу, училища для майбутніх канцеляристів почали з'являтися і в інших містах імперії. Вже 18 лютого того ж 1828 року було вирішено започаткувати такі училища у Санкт-Петербурзі, Москві, влітку 1830 року відкрито училище у Смоленську тощо [4, с. 174; 9, с. 54]. Для кожної губернії чи області навіть встановлювалися квоти по кількості дітей, яких вони могли відряджати на навчання до вказаних закладів.

Залежно від того, на яку кількість учнів було розраховане училище, визначалося і його фінансування. Наприклад, для училищ, де було 30 учнів, уряд виділяв кошти з розрахунку 350 рублів на кожного учня. Більші училища фінансувалися з розрахунку 300 рублів на кожного учня. Таким чином, у середньому на утримання одного училища, залежно від його розміру, виділялося від 9 тис. до 16,5 тис. рублів на рік.

Штат службовців в училищах для майбутніх канцелярських чиновників складався з смотрителя (наглядача), його 1-2 помічників, 4 вчителів (Закону Божого і Священної історії; читання, чистописання та граматики; історії та географії; математики та креслення). Крім того, такі училища окремо наймали писця для роботи з документами, а також кількох осіб прислуги, кухарок і прачок [3, Приложение, с. 64-70].

Викладати в училищах для майбутніх канцеляристів повинні були вчителі з місцевих гімназій та повітових училищ. А для вивчення правил роботи з документами чи судових практик до училища могли запрошувати відставних чи практикуючих чиновників.

Що стосується формування контингенту учнів, то в училищах для дітей канцелярських службовців були свої особливості. Спочатку до училищ зараховувалися тільки діти незаможних канцелярських службовців державних установ губернского чи повітового рівня та за умови, що їхні батьки не знаходилися у податному стані. Діти повинні бути привиті від віспи чи мати до неї імунітет (перехворіти цією хворобою раніше), не мати хронічних чи заразних хвороб, а також фізичних і психічних відхилень, які «могут препятствовать отправлению должности» [3, с. 162].

Але вже у вересні 1829 року училищам для дітей канцелярських службовців було дозволено утримувати пансіонерів [5, с. 634-635]. Пансіонерами могли стати діти всіх чиновників і дворян. При цьому вони не входили до числа учнів, дозволених штатом для таких училищ. Ці діти ставали як би понадштатними учнями. Таке правило не дозволяло їм претендувати на державне утримання. Вартість навчання для учнів-пансіонерів була така ж, як і державне утримання

штатних учнів. При вступі батьки пансіонерів робили разовий внесок у 150 рублів та щорічно сплачували по 300-350 рублів.

А в 1834 році уряд розширив коло осіб, які мали право вступати до училищ для майбутніх канцеляристів за державний рахунок. До цього часу бюрократичний апарат Російської імперії ще більше розрісся. Класних чиновників (осіб, які вислужили чини за Табеллю про ранги) стало значно більше, у тому числі й з осіб не дворянського походження. Жалування та інших матеріальних ресурсів багатьом з них не вистачало, щоб належним чином утримувати родини. Для таких чиновників за умови, що їхній чин за Табеллю про ранги не був вищим IX класу (титулярний радник), уряд надав можливість віддавати своїх дітей до училищ для дітей канцелярських службовців на державне утримання. При цьому слід відмітити, що вступити до училища діти класних чиновників могли лише «при недостатке приказнослужительских детей для наполнения комплекта в училищах» [6, с. 121-122]. Тобто діти малозабезпечених канцелярських службовців все ж формально зберігали право першої черги при вступі до вказаних закладів.

У 1845 році Державна Рада дозволила засновувати училища для дітей канцелярських службовців не тільки в губернських містах, але й скрізь, де буде необхідність у таких закладах і фінансові можливості до їх відкриття. Причому контингент учнів тепер в усіх таких училищах міг бути збільшений до 100 осіб. З цього часу сюди було дозволено приймати ще й дітей чиновників, які мали чини не вище VII класу за Табеллю про ранги (надвірний радник) [8, с. 244-245].

На момент відкриття училищ учні набиралися відразу у два класи. Рекомендувалося приймати половину вихованців віком 10-12 років (перший клас) і половину віком 12-14 років (другий клас). у наступні набори приймали лише дітей 10-12 років. При цьому до дітей, які вступали відразу до другого класу, висувалися вимоги вміти читати й писати. У 1836 році Комітет Міністрів постановив дозволити приймати вихованців до училищ для майбутніх канцеляристів, починаючи з 9 років. Перевага при цьому повинна була надаватися дітям, які були сиротами або чий батьки знаходилися у критично тяжкому матеріальному становищі [7, с. 27].

У цілому, поява училищ для підготовки майбутніх канцелярських службовців у Російській імперії було явищем позитивним. Це була одна з небагатьох активностей уряду у першій половині XIX століття, реально спрямованих на розвиток професійних якостей службовців державного бюрократичного апарату. З допомогою цих навчальних закладів вдалося налагодити приток службовців-професіоналів нижчої ланки до різних державних установ.

Відкритим залишається питання про особливості навчального процесу у досліджуваних навчальних закладах. Це й стане предметом одного з наших подальших досліджень.

Література:

1. Дегтярьов С.І. Цивільне чиновництво України у кінці XVIII – першій половині XIX ст.: монографія. Суми: ТОВ «Друкарський дім «Папірус». 2014. 472 с.

2. Полное собрание законов Российской империи, собрание 2 (далее - ПСЗ-2). Т. II. №1469
3. ПСЗ-2. Т. III. №1814
4. ПСЗ-2. Т. III. №1817
5. ПСЗ-2. Т. IV. №3131
6. ПСЗ-2. Т. IX. №7521
7. ПСЗ-2. Т. XI. №9522
8. ПСЗ-2. Т. XX. №19558
9. Шперк Фр.Ф. Краткий исторический очерк народного образования в Смоленской губернии // Памятная книжка Смоленской губернии на 1900 год. Смоленск: Типография П.А. Силина, 1899. С.35-110.
10. Dyagtyarev S. Civil Officers' Educational Level in the First Half of XVIII Century // Bylye Gody. 2012. 23(1). Pp. 11-18.

ДО ПИТАННЯ ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ЗА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Єфремова Н.В., кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»
(Україна)

З часу проголошення Павлом Скоропадським Української Держави минуло понад 100 років, але до сьогодні його державотворча діяльність привертає увагу науковців, які продовжують давати їй неоднозначні оцінки. Попри всю їх різновекторність, державотворча діяльність П. Скоропадського заслуговує на пильну увагу саме з позицій розбудови української державності в умовах агресивної політики проти України з боку сусідніх держав.

Однією з провідних ідей П. Скоропадського, яка знайшла своє відображення у низці нормативно-правових актів, схвалених 1918 року, стала ідея рівноправності громадян перед законом та розбудови професійної і неупередженої судової влади. Аналіз діяльності гетьмана у напрямку організації органів судової влади в Українській Державі, між іншим, демонструє такі важливі деталі, як правова культура гетьмана та його ставлення до ідеї зверхності закону.

Працюючи над програмою розбудови органів влади та управління України, гетьман і його соратники відразу звернули увагу на проблеми організації та діяльності органів судової влади. Так, з метою розпочати реформу судової системи в Українській Державі, гетьман ще 29 квітня 1918 р. у Законах про тимчасовий державний устрій України розмістив спеціальний розділ, присвячений Генеральному судові. Але викладений він був у найзагальнішому вигляді і констатував лише три коротенькі позиції: «а) Генеральний суд – це вищий охоронитель і захисник закону та вищий суд України у справах судових та адміністративних; б) Генеральний суд оголошує для загальної відомості всі закони